Regionalitet i Danmark i vikingetid og middelalder

Tværfagligt symposium på Aarhus Universitet 26. januar 2007

hikuin 35

Forlaget Hikuin 2008

hikuin 35

er udgivet af
Forlaget Hikuin
Moesgård
DK – 8270 Højbjerg

Sat med Baskerville og trykt hos
Special-Trykkeriet Viborg a-s
Papir: Satimat 135 g
Indbinding: J.P. Møller, Haderslev
© Copyright Forlaget Hikuin og forfatterne
Redaktion: Peder Gammeltoft,
Søren Sindbæk og Jens Vellev
Tilrettelæggelse: Ea Rasmussen
Udgivelse: Jens Vellev
ISSN 0105-8118
ISBN 978-87-90814-53-3

Udgivet med støtte af
Kulturministeriets bevilling
til almenkulturelle tidsskrifter
Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse
Det letterstedske Selskab

Kopiering fra denne bog kan kun finde
sted på institutioner eller virksomheder,
der har indgået aftale med COPY-DAN,
men kun inden for de i aftalen nævnte
rammer. Institutioner og virksomheder, der
ikke har indgået aftale med COPY-DAN,
skal ved ønske om kopiering henvende sig
til Forlaget Hikuin.

Bogens omslag viser nogle af middelalderens danske landskaber,
inddelt og sammenstillet som regioner.

Indhold

Peder Gammeltoft og Søren M. Sindbæk: Historisk regionalitet på tværs af faggrænser 7

Johnny G.G. Jakobsen: Naturgeografi og historisk regionalitet 15

Peder Dam: Historisk geografi og regionaliseringer.
Muligheder og problemstillinger 35

Bertil Helgesson: Kan regionalitet påvises genom arkeologiskt fyndmaterial?
Några metodiska och källkritiska närmanden 49

Søren M. Sindbæk: Kulturelle forskelle, sociale netværk og regionalitet i vikingetidens arkæologi 63

Jette Linaa: Region, netværk og materiel kultur 85

Peder Gammeltoft og Jakob Povl Holck: Regionalitet og sproglig kontakt i vikingetid og middelalder.
Strofer om silke og ærlig pæl 99

Birgit Eggert: Regionalitet i danske stednavne med fokus på *torp*-, *rød*-, *tved*-, og *holt*-navne 117

Jens Christian Moesgaard: Udbredelsen af reguleret møntøkonomi i geografisk perspektiv ca. 600 - ca. 1150 133

Jørgen Steen Jensen: Regionale forskelle på udmøntning og møntbrug i Danmark ca.1050 - ca.1500 151

Summaries 161

Kulturelle forskelle, sociale netværk og regionalitet i vikingetidens arkæologi

Af Søren M. Sindbæk

Kulturelle forskelle og regionalitet har aldrig stået stærkt i fokus i Sydskandinaviens vikingetidsarkæologi. Årsagen ligger til dels i en forskningstradition, der har understreget centralmagt og organisation, men udspringer også af karakteren af de arkæologiske kilder. Indtil for få år siden var det arkæologiske materiale fra perioden i Danmark, grave til dels undtaget, af så beskedent omfang, at det vanskeligt kunne give grundlag for sammenlignende analyser. En voksende interesse for regionalitet i de senere år er derfor fortrinsvis kommet til udtryk i studier af enkeltregioner.[1] Sammenfattende, overregionale analyser har manglet eller er forblevet *en torso*.[2]

En række studier har påvist interessante udbredelser i et overordnet skandinavisk perspektiv, heriblandt monumenter, runesten, skattefund og smykker. Nye værker har i de seneste år suppleret billeder med vigtige fundgrupper som skibe og mønter.[3] De vigtigste nye bidrag til emnet koncentrerer sig dog om gravfund.[4] Fokuseringen på grave er berettiget, for så vidt grave ikke blot er en af de hyppigste fundgrupper fra perioden, men samtidig er et særligt fremhævet og betydningsladet kulturelt felt.[5] Hvor vigtige kulturelle udtryk, grave og dødsritualer end er, så er de dog kun ét udtryk blandt mange, og deres meddelsomhed kan veksle i frustrerende grad. Mens begravelsestraditioner i visse områder har efterladt righoldige arkæologiske spor, fremstår andre områder mere utydelige eller direkte stumme. Og mens den rituelle iscenesættelse i sene hedenske grave kan fremtræde næsten prangende, så bragte kristendommens ankomst i det sene 10. årh. snart alle regionale forskelle ind under en fælles norm.

Inden for de sidste to årtier er en anden gruppe af arkæologiske fund imidlertid vokset fra et lejlighedsvist sideblik til en mulig hovedkilde til belysning af regionale kulturforskelle. Hundredvis af de tidligere så sjældne bebyggelser er siden 1980'erne blevet undersøgt, fortrinsvis gennem det stadigt stigende antal af nødudgravninger. I modsætning til grave er de fund og anlæg, der træffes på bebyggelser, et sammenbragt resultat af mange hændelser. I visse henseender giver det en bedre basis for sammenlignende studier end den strengt ritualiserede praksis, der kendetegner gravlæggelserne.

I lang tid var selve den massive tilvækst en bremse for en mere overordnet behandling af materialet – især fordi resultaterne af de mange udgravninger ofte er forblevet i museernes arkiver og magasiner. Siden slutningen af 1990'erne er flere oversigter imidlertid blevet samlet og gør det nu muligt at kaste sig ud i en samlet, om end summarisk behandling materialet.[6]

De iagttagelser, som i det følgende skal diskuteres, bygger på en samlet gennemgang af udgravede bebyggelser i Danmark, Sydsverige og Nordtyskland, hvor der er identificeret mindst ét hus fra perio-

den 700-1100.[7] Registreringen omfatter 237 pladser i Danmark, 141 i Sydsverige og 105 i Nordtyskland. For Danmark og Sydsveriges vedkommende beløber dette sig til en næsten komplet liste over relevante udgravninger, med forbehold dog for fund fra de seneste år. For Nordtyskland har de tilgængelige optegnelser været mindre komplette, og det registrerede udgør derfor en mindre – om end stadig væsentlig – andel af de undersøgte pladser. Blandt de mange pladser rummer nogle tydelige spor efter dusinvis af bygninger og tusindvis af genstande; andre omfatter blot delvist bevarede huse og enkelte oldsager. Den tilgængelige dokumentation varierer fra omfattende publikationer eller arkivrapporter til foreløbige meddelelser og ubearbejdede noter. De iagttagelser, som skal drøftes her, koncentrerer sig foruden bygningsspor om de fundgrupper, som bevares bedst og findes i størst antal, det vil især sige genstande af sten og keramik.

I fugleperspektiv fordeler udgravningerne sig over næsten alle områder af Sydskandinavien (fig. 1). Tætte koncentrationer ses i områder med omfattende moderne anlægsaktivitet, især Øresundsregionen og egnene omkring Esbjerg og Herning. Til gengæld er der ikke undersøgt nogen pladser i det sydsvenske indland og kun meget få på de syddanske øer. Disse tomme områder afspejler fravær af arkæologiske undersøgelser snarere end fravær af bebyggelse. Talrige skattefund, grave og andre fund fra vikingetiden er kendt fra Sydøstdanmark. I de sydsvenske skov- og fjeldområder var vikingetidsbebyggelsen givetvis mindre tæt end på de frugtbare kystsletter, men beboede bygder forekom dog, som tilstedeværelsen af gravpladser viser. Beklageligvis udelukker materialets fordeling altså sammenligning med flere områder, der kunne være højst interessante at undersøge.

På grund af den uens fordeling af pladserne er der betydelig forskel på, hvilken grad af detaljering, der kan opnås i forskellige regioner. I visse områder af den vestskånske slettebygd ligger de arkæologiske undersøgelser så tæt, at man i princippet ville kunne bekræfte lokale udbredelsesområder af en størrelsesorden ned til mindre end 5 km i radius, f.eks. inden for et enkelt herred. I andre egne kan tallet være så meget som fem gange så højt. Materialets kronologiske opløsning er gennemgående lav. De fleste inventarer kan bredt henføres til en ældre periode (ca. 700-950 e.Kr.) eller en yngre (ca. 950-1100). Fra perioden efter 1100 er markant færre bebyggelser undersøgt, og deres arkæologiske udsagn er generelt ringere, da bygningerne fra denne periode generelt rummer færre nedgravede konstruktionselementer og dermed samtidig bevarer færre genstandsfund. Bebyggelser fra denne periode er derfor ikke medtaget i nærværende undersøgelse.

Østersøgrænsen

Vikingetidens skandinaviske lande havde mange kulturelle lighedstræk. Mange elementer af såvel aristokratisk som dagligdags materiel kultur kunne, som det også ses i det arkæologiske materiale, findes i alle de nordiske lande i vikingetiden. Når tilsvarende ting mødes uden for Skandinavien, kan de ofte forbindes til skandinaviske emigranter. I Vadehavsområdet viger de skandinaviske elementer til fordel for det, som allerede samtidige kilder udpeger som det frisiske område, samt længere inde i landet til fordel for sakserne – i begge tilfælde, så vidt det tegner sig i det arkæologiske materiale, gennem områder med gradvis blanding.

Mod sydøst grænsede det skandinaviske kultur- og sprogområde imidlertid siden det 7. årh. op mod

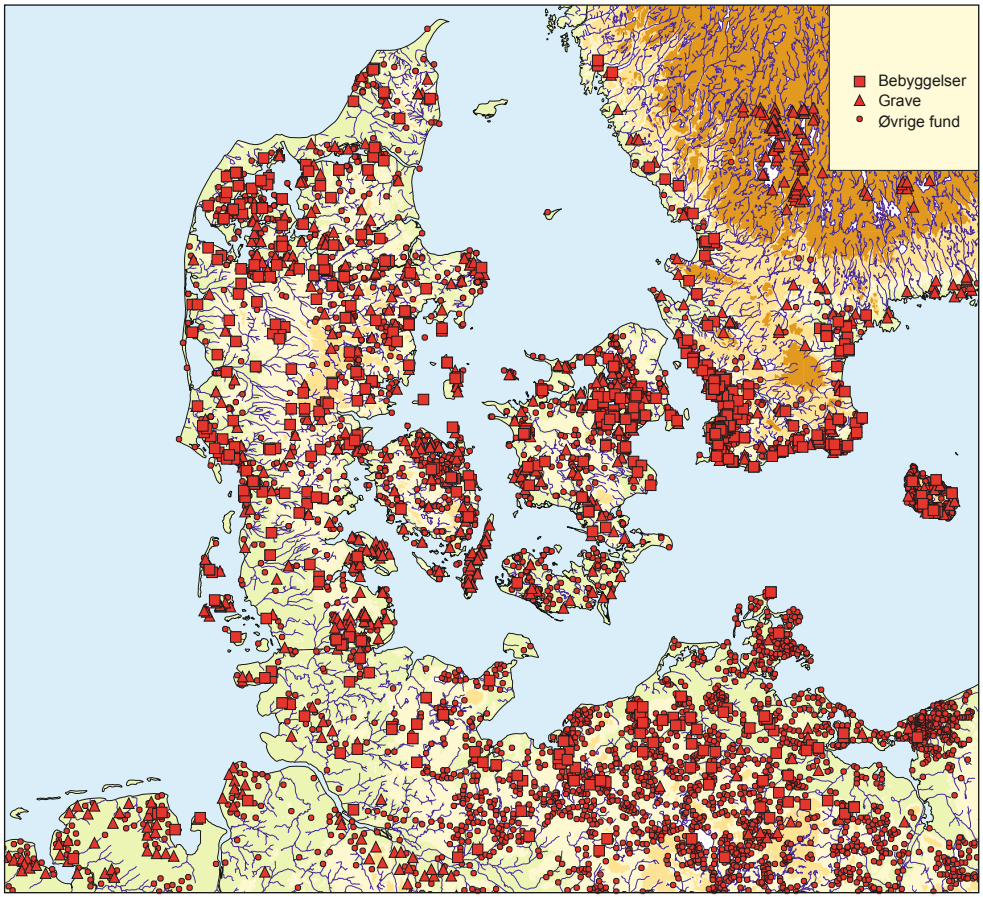

Fig. 1. Arkæologisk undersøgte bebyggelser (firkanter), grave (trekanter) og andre fundsteder (prikker) i Sydskandinavien og Nordtyskland fra perioden ca. 700-1100. Se sidste note for nærmere beskrivelse af kortgrundlaget.

mere fremmedartede naboer – de slaviske bosættelser langs kysterne af Den vestlige Østersø.[8] I sproglig henseende, og uden tvivl også i kulturel, var den slavisk-skandinaviske grænse markant. Den kan derfor tjene som et udgangspunkt for at sammenligne og vurdere de arkæologiske levns udsagn. I de senere år har en række studier udforsket kontakter og ligheder mellem vikingetidens slaver og skandinaver.[9] På trods heraf står det klart, at en stor gruppe materielle kulturelementer følger den sproglige grænse nært.

Den mest iøjnefaldende arkæologiske forskel mellem skandinaverne og østersøslaverne er keramikinventarerne. Slavisk keramik fra ældre vikingetid, eller den mellemslaviske periode, omfatter mange kar dekoreret med kamstik- og stregornamenter, hyppigst de såkaldte Fresendorf- og Menkendorftyper.[10]

En andet meget udbredt og karakteristisk hverdagsgenstand fra slaviske bebyggelser er symmetrisk bikoniske tenvægte af brændt ler. Begge disse elementer findes lejlighedsvis i Sydskandinavien, fortrinsvis på kystnære bebyggelser (fig. 2). Tekniske analyser af Fresendorfkar fundet i Skåne har påvist, at nogle kar var indført, mens andre var lokalt fremstillede, måske af slaviske tilrejsende.[11] Den begrænsede forekomst af disse typer i Sydskandinavien står dog i stærk kontrast til den tætte udbredelse i områderne syd for Østersøen. Snarere end kulturelle påvirkninger viser de tilstedeværelsen af individer med en fremmed kultur.

Tilsvarende er flere genstande, der er almindelige i Sydskandinavien, nærmest fraværende syd for Østersøen. Et tydeligt eksempel er kogekar af klæbersten, der findes hyppigt i bebyggelser i Danmark og Sydvestsverige, og som undtagelsesvis kan træffes på kystpladser i det slaviske område, men aldrig på indlandspladser hér (fig. 2). Ligesom mellemslavisk keramik i Skandinavien er de sandsynligvis efterladt af fremmede besøgende på de større havnepladser. De pladser, det drejer sig om – Wolin, Ralswiek og Oldenburg – er alle kendt for mange spor efter skandinaviske kontakter.

Omfanget af de slavisk-skandinaviske forbindelser i 900-tallet bevidnes af slaviske smykketyper i skandinaviske skattefund eller af sene Hedebymønter i det slaviske område.[12] Det understreges yderligere af brudsølv-skattene, hvis sammensætning og fragmentering udviser parallelle træk i Østdanmark og syd for Østersøen.[13] Alt dette viser, at den kulturelle grænse ikke blev opretholdt på grund af mangel på kontakt, men ved forsætligt fravalg.

Mange andre ting understreger den slavisk-skandinaviske grænse. Skandinaviens store stolpebyggede huse var fraværende blandt slaverne (fig. 3), ligesom der

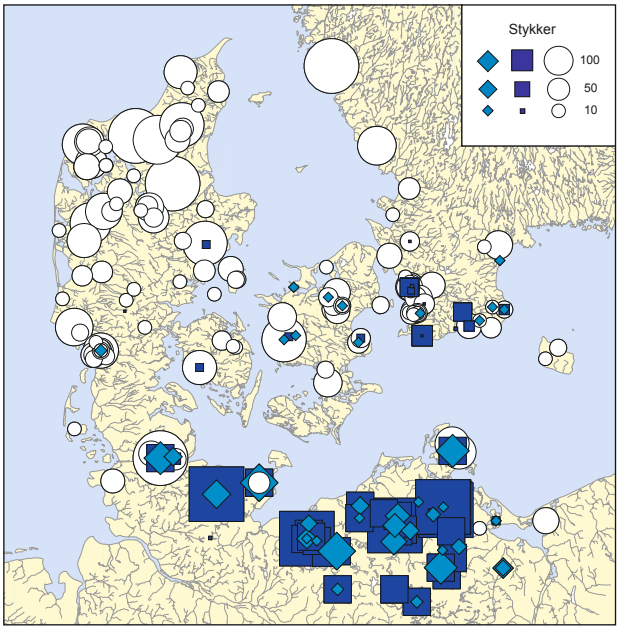

Fig. 2. Tre almindelige typer genstandsfund fra bopladser, som fremhæver den slavisk-skandinaviske kulturgrænse: mellemslavisk keramik (blå firkanter), symmetrisk bikoniske tenvægte af ler (blå ruder) og klæberstenskar (hvide cirkler). Små cirkler angiver bebyggelser uden registrerede oplysninger om fund af de pågældende typer.

ikke findes runesten hér. Det slaviske områdes mange voldanlæg med massive, indre trækonstruktioner, havde til gengæld ikke direkte paralleller i Sydskandinavien.[14] Skibe og både fra vikingetid og middelalder i Mecklenburg og Pommern havde bordplankerne fæstnet med trænagler, i modsætning til de skandinaviske både, der var samlet med jernnagler, eller Nordsøens både, der byggedes med nagler og jernsøm.[15] Vikingetidens grave i Sydskandinavien tæller mange jordfæstegrave, mens slaverne udelukkende lader til at have praktiseret ligbrænding.[16] Mange almindelige skandi-

Fig. 3. Eksempler på huse af »toftegårdstype« og »vorbassetype« i ældre vikingetid samt kort over udbredelsen af de to hustyper. Husplanerne er omtegnet efter: 1. Knudsen 1998, 2. Hvass 1980 3. Stoumann 1980; 4. Mikkelsen m.fl. (i tryk); 5. Jørgensen 2003; 6. Tornbjerg 1998; 7. Watt 1983; 8. Söderberg 2003.

naviske smykketyper, dragttilbehør og hverdagsgenstande findes kun undtagelsesvist på slaviske pladser og omvendt. Det gælder også flere af de typer, der er kortlagt her (f.eks. fig. 4). For en samtidig vil det kulturelle skel mellem slaver og skandinaver givetvis have vist sig endnu tydeligere i aspekter af økonomi, bebyggelsesmønster og kulturlandskab – forskelle, som det imidlertid i dag er vanskeligere at påvise gennem en direkte, arkæologisk sammenligning.

Fra slutningen af 900-tallet ændrede keramikfremstilling såvel hos slaverne som i dele af Skandinavien stærkt karakter. Den såkaldte Østersøkeramik eller bånd-fure vare, som er et hovedelement i østersøslavisk og østskandinavisk lertøj i det 11. og 12. årh., er

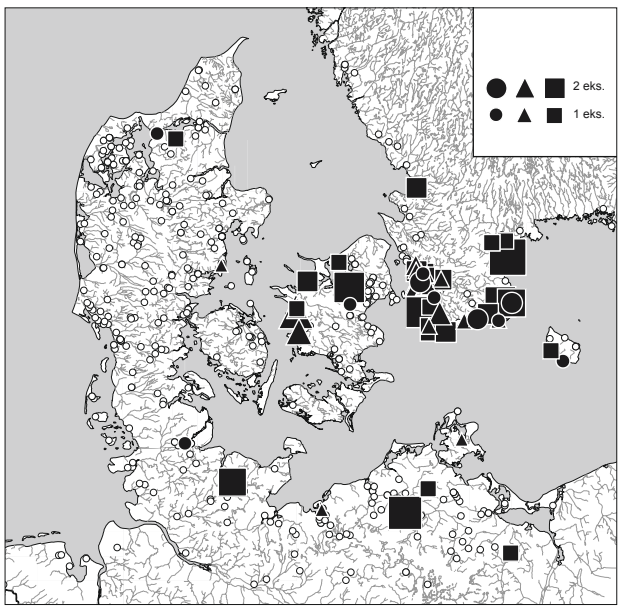

Fig. 4. Nogle udbredelser, som fremhæver Storebæltsgrænsen: kopper med knopornament (cirkler), kuppelformede sandstenstenvægte med fureornamenter (trekanter) og rektangulære hvæssesten af sandsten (firkanter).

delvist dannet på drejeskive og dekoreret med horisontale furer og pålagte lister. Østersøkeramik er ofte blevet beskrevet som nært knyttet til slaverne og bedømt som spor efter massiv slavisk indflydelse i Sydskandinavien. Selvom teknologien sandsynligvis er indført af slaviske pottemagere, viser nærmere studier, at hovedparten af de Østersøkar, der er fundet i Sydskandinavien, også er fremstillet her. I mange tilfælde kan de klart skelnes fra samtidig keramik i det slaviske område. Formen afspejler ofte ældre skandinavisk tradition, deriblandt særtyper som hængekar med opstående ører (hvorom mere nedenfor). Omvendt blev en række former, som var almindelige syd for Østersøen, sjældent eller aldrig kopieret i Skandinavien. Det gælder bl.a. fade og kar med låg (»Bobzin-kar«).[17] Det, som blev overført til Skandinavien, var ikke så meget et slavisk kulturelt udtryk som en teknologisk innovation: den langsomme drejeskive og de teknikker og dekorationsformer, som var forbundet med brugen af den.[18] De blev i første omgang taget i anvendelse hos slaverne og dernæst overført af slaver til Skandinavien. De færdige produkter fik dermed tydelige ligheder i de to områder, men den kulturelle grænse forblev utvetydig.

Ud over at påvise en betydelig grænselinje for materiel kultur, så viser udbredelserne langs Den vestlige Østersø, at det, der fremstod som en skarp sproglig grænse, og som i samtidige skriftlige kilder også udpeges som en kulturel og politisk grænse, i dette tilfælde også viser sig også som en markant grænse for materiel kultur. Skønt fundene påviser kontakter mellem slaver og skandinaver, så fik disse kontakter ringe indflydelse på de regionale traditioner. Eksemplet illustrerer samtidig en anden vigtig iagttagelse for tolkningen af arkæologiske udbredelsesmønstre: Regionalt adskilte traditioner viser sig ikke

som skarpt afgrænsede zoner, men opblandes i kraft af omrejsende personer. Selv en meget klar kulturgrænse som denne fremtræder derfor i kraft af variationer i fundenes hyppighed og kontekst frem for som et kategorisk fravær af bestemte typer.

Storebæltsgrænsen

Mens den slavisk-skandinaviske grænse er veletableret i billedet af vikingetidens Nordeuropa, så er en anden og næsten lige så tydelig kulturgrænse sjældent blevet påpeget. Den deler Danmark i en østlig og vestlig del gennem Storebælt.

Storebæltsgrænsen viser sig måske tydeligst i byggeskik. Vikingetidens arkitektur er i mange henseender en tabt kunst. Alligevel afslører de nedgravede stolpespor, som ofte er de eneste bevarede levn, interessante forskelle (fig. 3). I Østdanmark blev sindrige kombinationer af parvise stolper, enkeltstående suler og ydre støttestolper siden 700-tallet anvendt som støtte for tagkonstruktioner, tilsyneladende med det formål at opnå store, åbne boligrum.[19] Typen kendes bl.a. fra bopladsen Toftegård ved Strøby på Stevns.[20] I Vestdanmark blev spændet mellem husenes parvise bærende stolper derimod på samme tid gradvist øget og stolperne rykket nærmere mod ydervæggene, tilsyneladende ud fra et tilsvarende sigte.[21] Huse af denne type er kendt fra mange pladser i Jylland, men måske bedst fra udgravningerne i Vorbasse.[22]

Et skel mellem øst og vest gennem Storebælt tegner sig også i keramiktraditionerne, hvor fladbundede kar dominerer i Østdanmark, mens rundbundede er almindeligst i vest.[23] Skellet mellem rund- og fladbundet keramik fortsætter hinsides Sydskandinavien og deler det nordeuropæiske lavland i to regioner omkring henholdsvis Nord- og Østersøen. Opdelingen fortsætter ind i 1000- og 1100-årene, hvor den fladbundede, fureornamenterede Østersøkeramik som nævnt vandt indpas i øst, mens udekorerede kuglepotter i den nordtyske *Kugeltopf*-tradition blev almindelige i vest.[24]

Endnu flere træk fremhæver den samme grænse (fig. 4). En type små keramikkopper med knopornamenter findes kun øst for Storebælt. Tenvægte i Jylland og på Fyn er næsten altid koniske og fremstillet af brændt ler, mens de fra Østdanmark fortrinsvis er udskåret af sandsten. En karakteristisk type af kuppelformede, fureornamenterede sandstenstenvægte findes næsten udelukkende på Sjælland og i Vestskåne. Inden for den samme region findes sandsten ofte anvendt i supplement til skifer som materiale for regulære, firesidede hvæssesten. Dertil kan nævnes, at 900-tallets ryttergrave og vognfadingsgrave kun undtagelsesvis er fundet øst for Storebælt, i tydelig kontrast til de mange eksempler fra Jylland og Fyn.[25]

Storebæltsgrænsen markerer en klar, kulturel skillelinje, men er alligevel væsentligt forskellig fra Østersøgrænsen. Runeindskrifter forsikrer os om, at det samme sprog blev talt på begge sider af bæltet, og i mange kulturelle forhold er de to regioner umulige at skelne fra hinanden. Selv i de udbredelser, som aftegner grænsen, er overlapningen betydelig. Grænsen mellem flad- og rundbundet keramik fremtræder som en forskel i relativ hyppighed, ligesom grænsen mellem tenvægte af sandsten og brændt ler. Hvis disse genstande kan betragtes som tilhørende adskilte regionale traditioner, på linje med de, som definerede den slavisk-skandinaviske grænse, så må det indebære, at der foregik betydeligt mere samfærdsel og udveksling imellem disse regioner. Skønt mange kulturelle skel løb sammen langs Storebælt, fremtrådte de altså på baggrund af betydeligt tættere relationer, end der herskede mellem slaver og skandinaver.

Øst- og Vestjylland

Såvel øst som vest for Storebælt kan der udpeges flere kulturelle grænselinjer, der dog alle fremtræder mindre markante end de første to.

I Vestdanmark adskilte de sparsomt befolkede områder langs den jyske højderyg to regioner, vendt mod henholdsvis Nord- og Østersøen. Langs vestkysten marker en række elementer indflydelser fra det frisiske og til dels det frankiske område (fig. 5). På De nordfrisiske Øer og langs vadehavskysten findes indtil 800-tallet urnegrave, der formodentligt tilhører en frisisk befolkning.[26] Muschelgrus-keramik, en vare der er magret med knuste muslingeskaller, forekommer hyppigt i de samme områder, og findes desuden indført på flere pladser i Sydvestjylland. Badorf-type keramik fra Köln-området har en sporadisk udbredelse i de samme områder, med undtagelse af handelsknudepunkterne Ribe og Hedeby, (og i øvrigt Åhus i Østskåne), hvor de hyppige fund uden tvivl skyldes tilrejsende. Et andet rhinlandsk produkt forekom mere regelmæssigt i Vestjylland: Kværnsten af Mayen-basalt er fundet sporadisk i alle dele af Danmark og i det vestlige Østersøområde, men deres koncentration langs Vesterhavskysten er umiskendelig. I andre områder blev kværnsten fortrinsvis fremstillet af lokale materialer som granit, eller i Skåne ofte af sandsten.

Genstande og materialer som disse, der ikke var lokalt fremstillet, men blev erhvervet gennem udveksling, kan forekomme mindre egnede som kilder til forståelsen af kulturelle grupper og skel. Det er sandt for så vidt deres udbredelse også er påvirket af tilgængelighed, samt ikke mindst af opfattelsen af det fremmede. De valg, der ligger i at opretholde forbindelser med visse områder og modtage ting herfra, er dog ikke nødvendigvis så forskelligt fra de, der fremstår i at tilvirke genstande i en bestemt, konventionel form. Når de én gang er blevet optaget i brug, er importerede varer lige så fuldt en del af et samfunds materielle kultur som lokalt producerede genstande. I det nærværende tilfælde modsvares sporene efter udveksling med det frisiske område af stilistiske elementer, som indgik i lokal byggeskik, keramiktradition m.m.[27] Som eksempel blev huskonstruktioner med tørvebyggede vægge i 1000-tallet overtaget fra De nordfrisiske Øer og fandt udbredelse langs hele Jyllands vestkyst.[28]

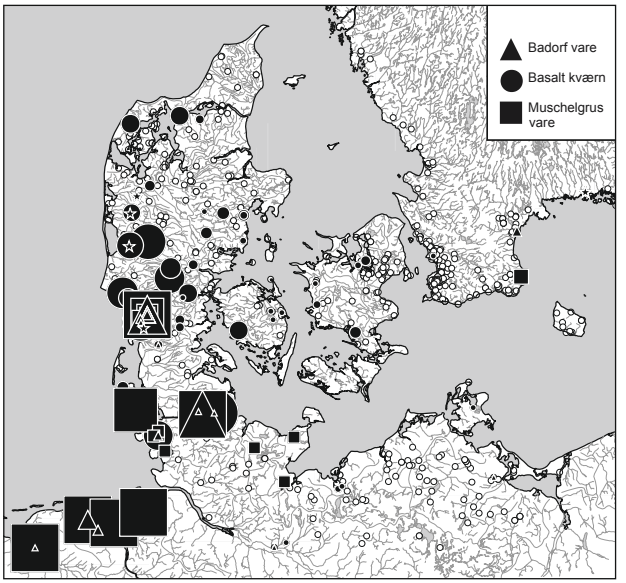

Fig. 5. Nogle udbredelser, som fremhæver Sydvestjylland som en region: Muschelgrus-keramik (firkanter), Badorf-type keramik (trekanter), kværnsten af Mayen-basalt (cirkler) og huse af trelleborgtype forlænget med ekstra fag til stald (stjerner).

Endnu et karakteristisk træk for Vestjylland var formentlig uden direkte forbindelse til de sydvendte kontakter. I slutningen af 900-tallet blev de såkaldte

trelleborghuse, der rummede en ny type tag- og vægkonstruktioner, udbredt i store dele af Skandinavien. Trelleborghusene, der kendes fra dusinvis af landbosættelser, havde ydre støttestolper, som understøttede rummelige, centrale haller uden indre tagstolper. I modsætning til tidligere langhuse indeholdt trelleborghusene som regel ikke stald. Tilsyneladende blev husdyr nu opstaldet i separate bygninger. I Vestjylland, og kun her, er der imidlertid på fire pladser afdækket typiske trelleborghuse, som var forlænget med et ekstra fag, indrettet som stald. Det er fristende at forbinde dette med et større økonomisk og symbolsk fokus på kvæg- og måske hesteavl. De sandede jorde i Vestjylland gav gode betingelser for husdyrhold, mens agerbrug antagelig tidligt var afhængigt af gødning fra opstaldet kvæg.[29]

Det er værd at nævne, at Sydvestjylland og Schleswig kendetegnes af mange kirker fra 1100- og 1200-årene, bygget med større eller mindre anvendelse af tufsten fra Rhinegnene.[30] Deres forekomst svarer slående til basalt-kværnstenenes hovedudbredelse få hundrede år tidligere. Et skel mellem Jyllands vest- og østkyst viser sig også mere generelt i træk af de romanske kirkers granitskulptur, i første række døbefonte og søjleportaler.[31]

Den skånske diagonal

Øst for Storebælt markerer flere udbredelser en grænse mellem Sjælland og Skåne (fig. 6). Fra mange skånske pladser kendes de såkaldte hængekar, dvs. kogekar med lodret opstående ører. Det er en type, som findes udbredt i hele Syd- og Mellemsverige, men som aldrig er fundet i det nuværende Danmark.[32] På nogle bebyggelser i Sydvestjylland findes også kar med opstående ører, men de repræsenterer en uafhængig tradition, i øvrigt på kar med rund bund, som også kendes i det frisiske område. I størstedelen af det nuværende Danmark findes derimod de såkaldte svaleredekar – kogekar hvis ophængningshuller er beskyttet mod ild af halvkugleformede skærme på ydersiden. Kun to klare eksempler på denne type kar er kendt fra en vikingetidsplads i Skåne, nemlig fra Lund og fra Löddeköpinge/Vikhögsvägen nordøst for Lund. Her er det fundet sammen med talrige eksempler på de almindelige skånske hængekar.[33] Löddeköpinge er ofte blevet udpeget som en havneplads og et marked, og vi skal måske se dette enkeltstående stykke typiske »dansk« keramik som en importvare, på linje med de slaviske genstande fra denne og andre skånske kystpladser.

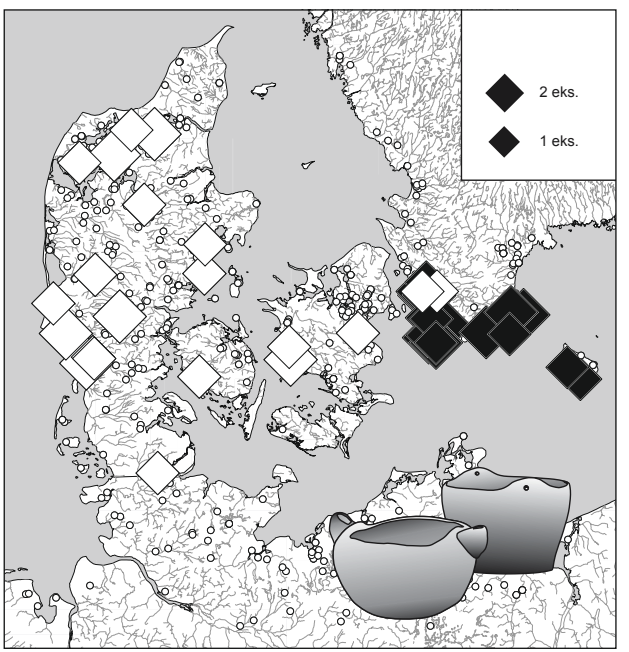

Fig. 6. Udbredelsen af hængekar (sort) og svaleredekar (hvid).

Et andet træk, der fremhæver grænselinjen langs sundet, er de mange runesten fra sen vikingetid. Mens ingen runesten fra denne periode er fundet i Østsjælland, kendes mere end 50 i Vestskåne (fig. 7).[34] Denne vestskånske koncentration afgrænses igen klart mod Østskåne og Halland, hvor skikken at rejse runesten åbenbart aldrig vandt indpas (se nedenfor).

Som allerede fordelingen af runesten antyder, var Skåne ikke nogen homogen kulturel region. Særligt i Østskåne markerer flere kulturelle grænselinjer sig. Fredrik Svanberg har bemærket flere regionale begravelsestraditioner, som kendetegner afgrænsede områder i Nord- og Østskåne samt i Småland og på Bornholm (se nedenfor). Det kan tilføjes, at de ovenfor diskuterede kuppelformede, fureornamenterede sandstenstenvægte, som findes på Sjælland og i Vestskåne, ikke forekommer i Østskåne (fig. 4). Her er de fleste tenvægte skiveformede og udekorerede, og mange er fremstillet af en finkornet rød stenart (muligvis Öved-sandsten), som sjældent træffes uden for denne region.

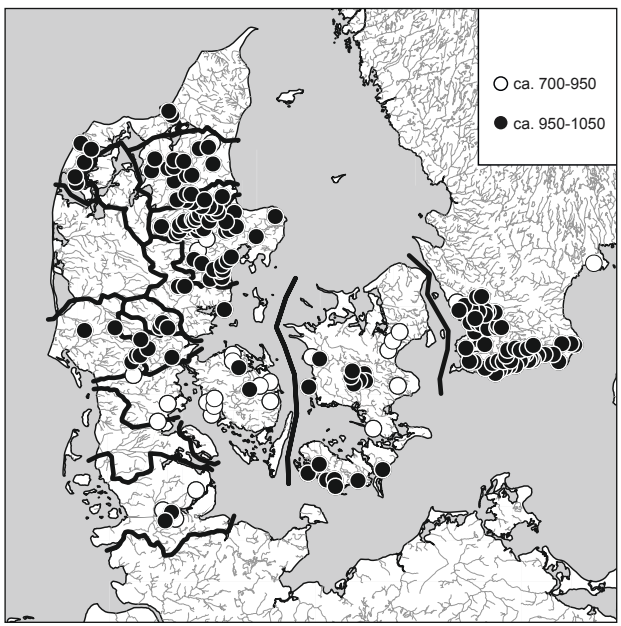

Fig. 7. Runesten i Sydskandinavien fra ca. 950-1050 (sort cirkel) og tidligere (åben cirkel) set i relation til den tidlige middelalders sysselgrænser. Runesten fra før ca. 700 er ikke indtegnet. Omtegnet efter: Øeby 2005 og Christensen 1969.

Samlet set deler især Vestskåne altså flere træk med Sjælland, men adskilles af andre. Internt skiller den sydvestlige del af halvøen sig på mange måder fra den nordøstlige, men ikke langs én klar linje. Skåne kan snarere ses som et mødested mellem påvirkninger fra Syd- og Østskandinavien, som folk i grænseregionerne modtog selektivt. Som det ofte er blevet påpeget, forløber den kulturelle hovedgrænse mellem Sydvest- og Nordøstskåne langs med den serie af bjergåse, som løber gennem indlandet.[35] Denne linje er også blevet foreslået som en mulig politisk grænse i vikingetiden, eftersom Vestskånes herreder fremtræder anderledes organiseret end de i Nord- og Østskåne.[36]

Kattegatforbindelser

Mens eksemplerne ovenfor alle betoner forskelle, peger det følgende på et tilfælde af konvergens. Langs med Kattegats østkyst var Halland og det nordøstlige hjørne af Skåne – landskaberne nord for Hallandsåsen – på flere punkter differentieret fra naboregionen mod syd. Igen giver tenvægtene, som en af de almindeligste og oftest velbevarede fundgrupper, et første praj (fig. 8). Mens klæbersten lejlighedsvis blev brugt til tenvægte i flere områder, var det i Halland næsten enerådende som materiale hertil. En mere markant forskel er, at hallænderne ikke lader til at have anvendt jordfæstegrave.[37] Som allerede nævnt rejste de heller ikke runesten, til trods for en udbredt

brug af rejste sten som gravmarkører. Derved står området i kontrast både til Vestskåne mod syd og Väster Götland mod nord.

De sidste to træk – fraværet af jordfæstegrave og runesten – finder vi igen på vestkysten af Kattegat. Her kendetegner de Vendsyssel i forhold til det østlige og centrale Jylland, hvor begge dele forekommer regelmæssigt. Den næsten enerådende brug af brandgrave forbinder endvidere begge områder til Sydnorge. Nordjylland og Halland udmærkes desuden begge af en stærkere forekomst af klæberstenskar end i nogen anden del af undersøgelsesområdet (fig. 2). I det nordlige Halland findes den sydligste naturlige forekomst af klæbersten i Skandinavien, og affald fra bearbejdning og halvfærdige kar er fremkommet på pladsen Varla ved Kungsbacka.[38] Den rigelige fore-

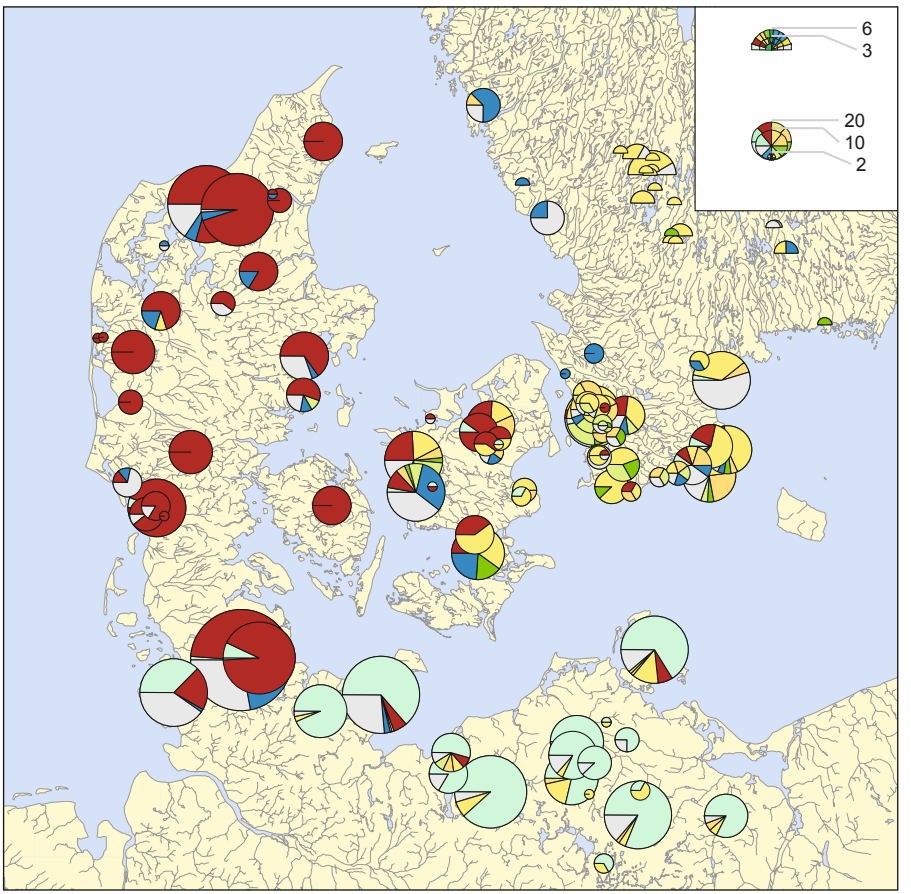

Fig. 8. Udbredelsen af forskellige typer tenvægte registreret i bebyggelser (cirkeldiagrammer). I Halland, Småland og Blekinge, hvor få eller ingen bebyggelser er udgravede, er fund fra grave medtaget for at komplettere udbredelsen (halvcirkeldiagrammer). Forskellige farver viser andelen af koniske tenvægte af brændt ler (rød), symmetrisk bikoniske tenvægte af brændt ler (lys blå), skiveformede tenvægte af sandsten uden dekoration (gul), skiveformede tenvægte af sandsten med forskellige ornamenter (orange), kuppelformede tenvægte af sandsten uden dekoration (mørkegrøn), kuppelformede tenvægte af sandsten med fureornamenter (lys grøn), tenvægte af klæbersten (mørk blå) og andre typer (grå).

komst i Nordjylland kan dermed indikere, at folk i Nordjylland opretholdt regelmæssige forbindelser med folk i Halland eller måske Sydnorge.

I andre henseender hører de to regioner dog hjemme i hver sin kulturelle tradition. Huse af østdansk type kan påvises i Halland (fig. 4), mens almindelige jyske genstandstyper som de koniske tenvægte af ler til gengæld sjældent forekommer. Det kan måske betyde, at befolkningerne i Vendsyssel og Halland, som det vel også er rimeligt at antage, i praksis har haft tættere forbindelser og kulturelle ligheder med deres respektive landværts naboer end med hinanden. De fælles rituelle traditioner kan derimod skyldes et ønske om symbolsk at forbinde sig med de fjernere naboer, med hvilke man fastholdt prestigefyldte udvekslinger, og at bruge træk, der var forbundet med dem, til at markere en forskel over for nærmere boende grupper.

Bygder og sysler

Som hovedregel giver bebyggelsesudgravningernes vekslende spredning og kvalitet ikke mulighed for at identificere regionale træk inden for mindre områder end dem, som er diskuteret ovenfor. Andre kilder tyder imidlertid på, at grupper også kunne markere sig kulturelt i en mere lokal målestok.

Runesten er i et overordnet perspektiv et fænomen, der på det nærmeste kan definere det skandinaviske kulturområde i vikingetiden. Men i nærmere betragtning er deres regionale fordeling påfaldende uens (fig. 7). Mange runesten findes som allerede nævnt i Østjylland og Sydvestskåne, mens ikke et eneste eksemplar fra vikingetiden kendes fra bl.a. Nordøstskåne, Nordsjælland, Vendsyssel eller Sønderjylland – det sidste dog med det kosmopolitiske Hedeby som undtagelse.

I Vestjylland kan fraværet af runemonumenter måske forklares med mangelen på monumentale sten på hedesletterne vest for israndslinjen. Men i andre områder stiller ressourcerne ikke tilsvarende begrænsninger. I den vestlige Limfjord står Mors og Salling blanke på udbredelseskortet mellem de talrige eksempler i Himmerland og på Thy. De fire landskaber er ligeligt forsynet med de store vandreblokke, der var runestensrejsernes foretrukne materiale. Men i historisk perspektiv var netop Mors og Salling knyttet sammen af et særligt fællesskab. Sammen udgjorde disse to landskaber i middelalderen Salling Syssel, et af de 14 tingdistrikter, som Jylland findes inddelt i i de ældste, skriftlige kilder.

Syslernes oprindelse har været genstand for en lang og uafsluttet diskussion.[39] Skønt noget kan tyde på, at systemet som helhed måske ikke er organiseret før 1000-tallet, eller endog senere, så anerkendes det generelt, at især de nordjyske sysler, hvis navne er afledt af folkenavne, og hvis grænser falder sammen med naturlige barrierer som fjorde, større skove, mose- eller hedeområder, har rod i ældre bebyggelsesregioner eller *bygder*.[40] Sammenholder man fraværet eller forekomsten af runemonumenter i Jylland med sysselinddelingen, fremstår et markant sammenfald. De enkelte sysler har enten adskillige runesten eller ingen.

Den sene vikingetids runesten kan som mindesmærker jævnføres med en anden tradition, som var udbredt i dele af Sydskandinavien få årtier før runestenenes storhedstid, nemlig de såkaldte ryttergrave.[41] Deres udbredelse synes at gentage flere af de grænser, som markeres af runestenene. Således er ikke mindre end ni af disse grave kendt fra Salling syssel, mens ikke en eneste forekommer på Thy eller i Vendsyssel.

Andre gravritualer markerer regioner, der i størrelsesorden kan sammenlignes med syslerne. Fredrik Svanbergs analyse af Sydsverige udpeger en række mulige regionale træk: begravelser i Småland, Halland og Nordvestskåne betegnes af brandgrave gennem hele vikingetiden; bygden Finveden i det centrale Småland, der benævnes i middelaldertekster og på tre runesten, kendetegnes af gravpladser med lave høje uden de mange stensætninger, som findes i omkringliggende områder; endelig udskiller Bornholm sig ved enerådende brug af jordfæstegrave.[42]

I korte træk blev et udvalg af rituelle traditioner altså taget op i visse regioner og afvist i andre, men tilsyneladende inden for velafgrænsede områder, som ofte falder sammen med sysler eller andre middelalderlige tingkredse. En større begravelse eller rejsningen af en mindesten var givetvis en begivenhed, som gav anledning til sammenkomst blandt folk fra et større område, særligt hvis de i forvejen var knyttet sammen af jævnlige møder. Det vil samtidig have været en oplagt anledning til at manifestere en fælles identitet og et fælles særpræg. De områder, der satte fællesskabets rammer, var ikke adskilte verdener: Uanset hvilke traditioner der end blev optaget eller afvist, blev det modsatte ofte valgt i nabobygden. Men inden for samme distrikt blev en fælles praksis ofte opretholdt.

Stammeriger?

Den foregående analyse har vist hvordan en række fund- og anlægstyper gentagende fremhæver bestemte regioner og grænser i Sydskandinavien. Sammenstilles alle de iagttagne grænser på et enkelt kort, fremtræder resultatet stærkt struktureret (fig. 9). Men hvad siger dette resultat om den sociale struktur i og omkring vikingetidens Danmark?

Til en begyndelse kan det konstateres, at resultatet giver god mening i forhold til de få samtidige eller lidt senere oplysninger fra skriftlige kilder. Den mest markante skillelinje, Storebæltsgrænsen, kan jævnføres med det skel mellem »syddaner« og »norddaner«, som er omtalt i den oldengelske oversættelse af Orosius fra omkring 890.[43] Heraf var de første bosat i Jylland, mens de sidste boede »både på fastlandet og på øerne« nord og øst for dem – det vil antagelig sige på de østdanske øer og i Skånelandene. Kommentarerne i samme kilde om at Bornholm og Blekinge ligger hinsides *Denemearc*, modsvares tilsvarende af de mange kulturelle skel, der løber mere eller mindre parallelt igennem Østskåne. De væsentlige skel mellem Sjælland, Skåne og Jylland plus Fyn afspejles også i Adam af Bremens skildring fra 1070'erne, der fremhæver netop disse områder, ikke blot som naturligt afgrænsede landskaber, men i lige så høj grad som kulturelle regioner. Den samme gruppering, ofte med fremhævelse af indbyrdes stridigheder, mødes hos andre tidlige forfattere som Ælnoth eller Saxo. Den sidste udpeger endvidere Sydvestjylland som »lille Frisland« – et navn der nok kan forekomme relevant i lyset af de mange forbindelser med det frisiske område, som har kunnet udpeges her.[44]

Forekomsten af disse temmelig klare kulturelle grænser må indebære, at en form for veldefinerede regionale grupper blev opretholdt såvel inden for som omkring det gammeldanske område. Men hvilken form?

Et fristende svar kunne være, at de påviste regioner tilhørte kulturelt afgrænsede og politisk selvbevidste grupper – altså stammeterritorier eller småkongedømmer. Moderne historikere har undertiden afvist at tale om forbindelse mellem etniske grupper

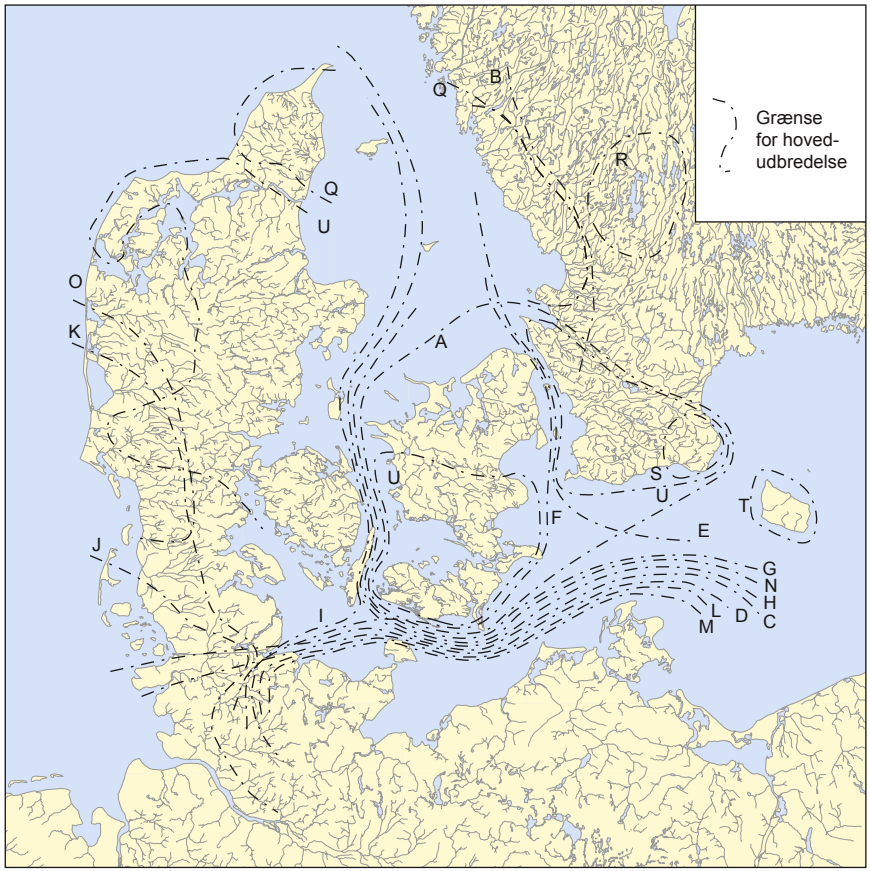

Fig. 9. Sammentegning af alle grænser, der er omtalt i artiklen. Bemærk det tætte sammenfald af mange linjer gennem Den vestlige Østersø, Storebælt og Øresund. De viste grænser følger hovedudbredelsen af de pågældende fund og anlæg, ikke nødvendigvis den yderste grænse for deres forekomst. A. Kuppelformede tenvægte af sandsten med fureornamenter; B. Tenvægte af klæbersten; C. Symmetrisk bikoniske tenvægte af ler; D. Fresendorf og Menkendorf keramik; E. Hængekar; F. Svaleredekar; G. kopper med knopornamenter; H. Fladbundet keramik i skandinavisk tradition (»Trelleborgkar«); I. Rundbundet keramik; J. Muschelgrus keramik; K. Kværnsten af Mayen basalt; L. Klæberstenskar; M. Voldanlæg med massive indre trækonstruktioner; N. huse med buede langvægge og ydre støttestolper (ældre vikingetid); O. Forlængede (>33 m) huse af Trelleborgtype (formodentlig eller påviseligt med stald): Q-T. regionale grav-traditioner (efter Svanberg 2003 a/b); U. Områder med runesten fra sen vikingetid (c. 950-1050).

og kongeriger i middelalderen.[45] Ikke desto mindre antog forfattere i middelalderens Europa gennemgående, at et kongedømme svarede til et »folk«, forstået som et naturligt, nedarvet fællesskab af tradition og herkomst, og ikke blot var det område, som i tilfældet blev regeret af en konge.[46] Ofte har den magt, periodens herskere har kontrolleret, nok snarere bestået i et overherredømme over mennesker, end i et territorialt rige. Vi kan vælge kun at betragte en sådan magt som et rige, hvis mennesker inden for dets grænser oplevede sig selv som del af det.[47] De to ting kan imidlertid være vanskelige at skelne.

Selve det at opfatte politiske domæner i etniske kategorier, og at udmønte disse kategorier i kulturel praksis, er fuldt i overensstemmelse med middelalderens og sandsynligvis også vikingetidens tankeverden. I praksis

har det måske ofte været den omstændighed, at man hørte under samme hersker, og delte lov og styre, som først fik en gruppe til at betragte sig som et folk.

Der er dog andre omstændigheder, som gør denne mulighed mindre sandsynlig. Som flere eksempler har vist, så mindskedes de regionale forskelle ikke synligt i takt med, at det danske kongerige konsolideredes i århundrederne efter vikingetiden. 1100- og 1200-tallets Danmark havde en stærk, samlet kongemagt. Riget var bundet sammen af et netværk af byer og kongelige godser, møntsteder og en kirke organiseret på rigsniveau.[48] Det blev hyldet af en fremvoksende historieskrivning, og var rammen for en magtfuld flådeorganisation, ledingen, som også kunne danne basis for beregning af afgifter til kongen.[49]

Ikke desto mindre blev grænserne mellem Jylland, Sjælland og Skåne i denne periode institutionaliseret som uafhængige møntregioner.[50] De samme landsdele forblev selvstændige retskredse med egne love helt frem til 1600-tallet. Længe efter vikingetiden fortsatte disse tre »lande« med at danne basis for oprør, og undertiden endda at blive gjort til selvstændige kongedømmer. Ved kongevalget i 1146 kårede landstinget i Jylland som bekendt Knud Magnussen til konge, mens sjællænderne og skåningene valgte Sven Grathe. I de følgende tolv år blev Storebælt anerkendt som grænse mellem to – senere tre – adskilte kongeriger.[51] Dette mønster vekslede imidlertid med en central magt både før og senere. Uden yderligere holdepunkter kan det ikke være meningsfuldt at hævde, at tegn på en tilsvarende opdeling skulle bevidne mere selvstændige riger i en tidligere periode. Det, som kan udledes af de sparsomme skriftlige kilder, tyder snarere på, at det danske rige i begyndelsen af 800-tallet var en ganske betydelig magt efter nordeuropæisk standard. Kun Offas Mercia og Karl den Stores Frankerrige kunne åbenlyst agere i større målestok.[52]

Det virker heller ikke sandsynligt, at de kulturelle forskelle, som har kunnet iagttages inden for Danmark, havde til formål at signalere stærke, afgrænsede identiteter. Uagtet at mennesker fra Sjælland, Jylland eller Skåne i vikingetiden har kunnet udpege forskelle mellem hinanden, så har de også kunnet erkende betydelige ligheder. Befolkninger over store dele af Skandinavien delte kulturelle fællestræk af stærk symbolsk betydning: sprog, navne, skrift, myter, kunst, ornamentik og digtning.[53] Det betyder ikke, at Skandinavien var en kulturel enhed, forenet af en kerne af fælles identitet – i praksis var området hverken internt homogent eller skarpt afgrænset. Dets fællesskab kan måske bedst beskrives som en klynge forbundet af forholdsvis tætte lighedstræk. Som sådan betragtet var lighederne imidlertid så iøjnefaldende, at de med stor sandsynlighed blev identificeret og refereret til som kulturelt udtryk af samtidige, både i og hinsides Skandinavien.

Inden for dette kulturelle udtryk var der plads til markante forskelsmarkeringer, som det blandt andet ses i Gotlands særlige kvindedragt og dens smykkeinventar.[54] I forhold til disse forekommer ingen af de kulturelle forskelle, der kan udpeges i det danske område, særligt markante. De synes at markere nuancer, snarere end kategorisk afgrænsede grupper.

Forsamlinger og sociale netværk

Signaler om gruppeidentitet og grænser er kun ét aspekt blandt mange af den kulturelle kommunikation inden for og imellem grupper. Skal vi gøre rede for den kulturelle variation i det arkæologiske mate-

riale, er det derfor nødvendigt at se på kommunikation i et bredere perspektiv. Det er ikke sandsynligt, at nogen enkel forklaring kan sammenfatte så forskellige fænomener som grænsen mellem slaver og skandinaver og de kulturelle tilnærmelser mellem folk på tværs af Kattegat. Imidlertid er det værd at rette opmærksomhed mod et forhold, som må have haft gennemgribende betydning for kommunikationen i det tidsrum og område, vi beskæftiger os med.

Vikingetidens Sydskandinavien var, på trods af generelt gode forhold for landtransport og fortrinlige betingelser for søfart, en sparsomt forbundet verden. Der var kun få bymæssige centre og få faciliteter, der skabte regelmæssig kommunikation over større afstande. Sociale kontakter var altovervejende begrænset til den lokale landsby eller bygd. Når forskellige kulturelle praktikker ikke desto mindre aftegner veldefinerede regionale mønstre over store områder, så skal grunden måske ikke søges i sociale skel, der satte yderligere begrænsninger for kommunikationen eller fremtvang forskelsmarkeringer. Den kan snarere ligge i faktorer, som tilskyndede en øget samfærdsel inden for visse områder og skabte, hvad der i studier af sociale netværk kan kaldes »informationskaskader« – bølger af kommunikation, der udbredes massivt inden for en bestemt gruppe.[55]

I et samfund med få eller ingen bymæssige centre vil den mest sandsynlige anledning til et sådant fænomen have været forsamlinger, hvor store grupper af mennesker mødtes med jævne mellemrum. Disse forsamlinger, som i praksis betegnede en eksplosion af møder, vil have været fokuspunkter for social omgang, som hurtigt overskyggede summen af løbende, dagligdags kontakter. De ville muliggøre en effektiv spredning af innovationer og ideer, fordi de samlede folk fra en større region på én og samme tid. Deres virkning vil have været så meget desto stærkere, som det store antal af forsamlede skabte mulighed for umiddelbart at fornemme eller forhandle, hvad andre kunne acceptere som passende. I alt dette må forsamlinger anses for et potentielt afgørende forhold i dannelsen af kulturelle normer, herunder normer for materiel kultur.

Vi ved, at vikingetidens skandinaver forsamledes i skiftende grupper i forskellige anledninger. Militære ekspeditioner samlede jævnligt krigere og deres følge. De ekspeditioner, som vi har nærmere kendskab til, inddrog imidlertid krigere fra store områder og var således næppe befordrende for dannelsen af afgrænsede, regionale identiteter i den målestok, det her er iagttaget. Et andet mål for forsamlinger var handelsknudepunkter som Hedeby eller Birka. Disse steder blev besøgt af mange mennesker fra fjerne egne og var afgørende for opretholdelsen af kommunikation over store afstande. Derimod var de ikke bundet tæt til lukkede, regionale netværk.[56] For så vidt som et sted som Hedeby kan siges at have haft et opland, så overskred det formodentligt hele det område, som behandles her.

Vikingetidens Skandinavien besad imidlertid en anden institution, som bragte befolkninger i bestemte, afgrænsede regioner i tæt regelmæssig kontakt, og som kan have ledt til hurtig og gennemgående udbredelse og optagelse af kulturelle lighedstræk og nyskabelser. Denne institution var tingmødet, i sin kerne en lovgivende forsamling, men samtidig en anledning til fælles kult og højst sandsynligt markeder.[57]

Senere kilder, ikke mindst de islandske sagaer, giver levende beskrivelser af det skandinaviske ting. Men også flere samtidige kilder dokumenterer eksistensen af regelmæssige tingmøder i vikingetidens Skandinavien. Det gælder bl.a. stednavne, omtale af

tingsteder i flere runeindskrifter samt beskrivelse af tingforhandlinger i Rimberts »Ansgars levned«.[58] Omkring år 1100 omtaler Ælnoth landstinget i Viborg i sin fortælling om Knud den Helliges død i 1086: »Der samles hyppigt store skarer fra hele Jylland, dels for at forhandle om de fælles anliggender, dels for at drøfte om lovene er retfærdige og endnu gyldige og for at give dem fasthed.«[59] I 1200-tallets kilder, først og fremmest landskabslovene og Kong Valdemars Jordebog, finder vi Danmark inddelt i herreder, som hører under bestemte »lande«, samt i Jylland et mellemlag af 14 sysler. På trods af mangelen på samtidige kilder antyder forskellige detaljer, at i hvert fald dele af denne struktur har rødder tilbage til vikingetiden.[60]

Tilbagevendende tingmøder, praktiseret på lokalt såvel som regionalt plan og kombineret med markeder, kan antages at have hørt til de vigtigste mekanismer for dannelsen af fælles kultur og identitet blandt vikingetidens og middelalderens skandinaver. Det bestyrkes af, at de grænser, som er blevet udpeget ovenfor, i hovedsagen falder sammen med sandsynlige bud på tingkredse i vikingetidens Danmark: De stærkest markerede grænser falder i skellene mellem middelalderens »lande«, henholdsvis Skåne, Sjælland og Jylland plus Fyn. Mindre tydelige skel kan spores imellem enkelte jyske sysler, eller imellem de større herreder i Sydsverige.

Nogle af disse provinser eller »folkelande« har måske engang udgjort uafhængige politiske og sociale enheder, måske småkongedømmer. Men i vikingetiden var de øjensynligt ikke afstukket som eksklusive politiske domæner eller knyttet til stærke gruppeidentiteter. Undersøgelsen viser snarere, at regionerne i mange henseender blev symbolsk nedtonede til fordel for et fællesskandinavisk udtryk. Ikke desto mindre var det inden for disse regioner, at folk jævnligt har kendt i hvert fald nogle af deres fjernere landsmænd. Som denne undersøgelse også har vist, var det også inden for disse regioner, folk vil have kunnet erkende diskrete lighedstræk i materiel kultur, og sikkert i mange andre kulturelle udtryk. De materielle ligheder, de tilbagevendende tingmøder og ikke mindst de personlige netværk, som blev plejet i kraft af samme, gav tilsammen grobund for sejlivede grupper, som det vil være nærliggende at tro også blev betragtet som naturlige, nedarvede fællesskaber af tradition og herkomst, altså som »folk«.

Det danske rige?

Hvis tingmøder havde central betydning for dannelsen af fælles kultur, så havde de antagelig også betydning for dannelsen af gruppeidentiteter og politiske domæner. Kan vi da gå ud fra, at de forskellige udbredelser tilsammen tegner et fuldt billede af alle socialt og politisk relevante grupper og regioner? Hvis det skulle være tilfældet, står et bemærkelsesværdigt faktum tilbage at forklare: Ingen træk har kunnet identificeres, hvis udbredelse blot så nogenlunde svarer til udbredelsen af det middelalderlige Danmark. Nok står rigets sydlige grænse dybtgående aftegnet som en kulturel grænse, i politisk henseende understreget af Danevirke, mens den nordlige og østlige afgrænsning markeres af de tyndt befolkede områder i Småland. Men ingen gruppe af genstande eller træk spredes dækkende og afgrænset inden for dette område.

Kan det betyde, at et samlet dansk kongerige endnu ikke var etableret gennem størstedelen af vikingetiden? Som tidligere omtalt, er det mere end én gang blevet foreslået, at de senere danske lande på dette tidspunkt deltes af to eller flere uafhængige riger. Det indebærer de påviste grænser dog i sig selv næppe;

men de peger på, at de netværk, som i givet fald knyttede riget sammen, var anderledes forbundne end de, som integrerede dets enkelte landsdele.

I det rige, vi får kendskab til med fremkomsten af mere fyldige skriftlige kilder i 1100-tallet, var der ikke noget fælles ting for hele kongeriget. Riget blev kontrolleret af et lille og meget mobilt »elitekollektiv«, præget af tætte personlige forbindelser og nær kontakt til kongen.[61] Hvis vi kan overføre denne situation til vikingetiden, er der ringe håb om at spore den gennem regionale udbredelser og grænser. Der ville ikke være noget fokuspunkt til at befordre udbredelsen af en bredere fælles kultur. Elitens netværk selv vil i høj grad have været præget af relationer hinsides riget, og de havde ingen indlysende interesse i at afgrænse deres interessesfære symbolsk – lige så lidt som periodens konger, der gerne gjorde krav på flere riger, hvis det var politisk muligt. Deres kulturelle fremtoning vil have været præget af internationale moder, frem for nationale eller regionale særtræk – ganske som billedet tegner sig i vikingetidens elitegrave.[62]

Som begreb og som politisk domæne kan riget Danmark derfor udmærket have eksisteret gennem hele vikingetiden og have omfattet landsdele såvel øst som vest for Storebælt. Men fraværet af afgrænsede, kulturelle fællestræk indebærer, at det ikke var en fremtrædende ramme for social tilknytning. Vikingetidens danske kongerige var, når og hvor det fandtes, ikke et fællesskab af lov, skik, tradition og herkomst, bortset fra måske for en lille, men betydelig elitegruppe. For flertallet af dets indbyggere vil det have været en fjern og svag forbindelse i sammenligning med den kreds eller det »land«, for hvilket de eller folk af deres bekendtskab med jævne mellemrum samledes til møder med »landsmænd«.

Noter

1 F.eks. Ulriksen 1998; Helgesson 2002; Ethelberg m.fl. (red.) 2003.
2 Nielsen 1990; 1991.
3 Hyenstrand 1979; Palm 1992; Hårdh 1996; Callmer 1999; Staecker 1999; Indruszewski 2003; von Heijne 2004; se også øvrige bidrag til nærværende bog).
4 Pedersen 1997; 2002; Svanberg 2003a/b; Eisenschmidt 2004; Roesdahl 2006a; 2006b.
5 Svanberg 2003b s. 7.
6 Meier 1994; Skov 1995; Jacobsson 2000; Tegnér 2005; Sindbæk 2005.
7 Sindbæk *under udgivelse*.
8 Brather 2001 s. 59.
9 Roslund 2001; Harck & Lübke (red.) 2001; Jensen (red.) 2002; Hansen & Buck Pedersen (red.) 2006.
10 Jf. Kempke 1984.
11 Brorsson 2003.
12 Duczko 1985; Malmer 1966; 1985.
13 Hårdh 1996 s. 125f.
14 Jensen 2006 s. 289.
15 Indruszewski 2003.
16 Eisenschmidt 2004 s. 293ff.; Brather 2001 s. 259.
17 Gebers 1980; Roslund 2001 s. 164.
18 Kempke i Harck & Lübke (red.) 2001 s. 254.
19 Draiby 1999 s. 33.
20 Tornbjerg 2000.
21 Schmidt 1999 s. 100.
22 Hvass 1980 s. 142.
23 Roesdahl 1980 s. 137; Madsen 1991.
24 Madsen i Lüdtke & Schietzel (red.) 2001 s. 34.
25 Pedersen 2002; Roesdahl 2006a og b.
26 Eisenschmidt 2004 s. 302f.
27 Ethelberg m.fl. (red.) 2003; Madsen 1991.
28 Olsen 2005.
29 Zimmermann 1999.
30 Feveile 1996.
31 Mackeprang 1941 s. 156ff.; 1948.
32 Jf. Selling 1955 for Sverige.
33 Ohlsson 1976 s. 128.
34 Efter Øeby Nielsen 2005.
35 Fabech 1993 med referencer.
36 Callmer 1991 s. 266 med referencer til ældre litteratur.
37 Svanberg 2003b.

38 Lundquist & Schaller Åhrberg (red.) 1997.
39 Christensen 1969 s. 75ff. med referencer.
40 Fenger 1989 s. 41; Andersen 2005 s. 72.
41 Pedersen 1997.
42 Svanberg 2003b s. 142ff.
43 Jf. Bately 2007 s. 43.
44 Saxo *praef.*, 2.2; Zeeberg (overs.) 2000, 17.
45 f.eks. Gellner 1983 s. 7; Geary 2002 s. 41.
46 Reynolds 1984 s. 251ff.
47 Jf. Lihammer 2007, 267.
48 Se f.eks. Andrén 1983.
49 Lund 1996.
50 Jf. von Heijne 2004 s. 151ff.
51 Fenger 1989 s. 136.
52 Wickham 2005 s. 367.
53 Roesdahl 2001 s. 352.
54 Carlsson 1983.
55 Jf. Watts 2003 s. 204ff.
56 Sindbæk 2007.
57 Brink 2004; Skre 2007.
58 Brink 2004 s. 209ff.; Waitz 1884 s. 44; 67ff.
59 Albrectsen 1984 s. 72.
60 Fenger 1989 s. 41.
61 Jf. Hermansson 2000.
62 Svanberg 2003b, 130ff. Se også Näsman 2006.

* Arbejdet, der ligger til grund for denne artikel, er støttet af Carlsbergfondet, som hermed takkes. Det digitaliserede grundkort til artiklens kortlægninger er udarbejdet af projektet *Settlement and Landscape* (Fabech & Ringtved (red.) 1999). Den danske kystlinje er her digitaliseret efter Videnskabernes Selskabs kort fra 1768-1805, mens alle øvrige temaer er digitaliseret efter Bredsdorff (1973). Udgravede bebyggelser er kortlagt efter forfatterens egen forskning. Grave er kortlagt efter Svanberg (2003b), Pedersen (under udgivelse), Eisenschmidt (2004), Kleemann (2002) og Zoll-Adamikowa (1997) med referencer. Øvrige fundpladser er i Danmark kortlagt efter Det kulturhistoriske Centralregisters base *Fund og Fortidsminder*, i Skåne efter Helgesson (2002) med referencer, i Mecklenburg og det østlige Holstein efter Herrmann (red.) 1985, i Schleswig-Holstein efter Eisenschmidt (2004, kataloget »sonstige Funde«), i de berørte områder af Niedersachsen efter Steuer 1974 og Bärenfänger 1988. En stor tak til Mette Løvschal og Marie Thorpstrup Laursen for uvurderlig hjælp med dataindsamling.

Litteratur

Albrectsen, E., (red.). *Ælnoths krønike*. Odense 1984.

Albrectsen, E.: Harald Blåtand og Danmark. *Struktur og funktion. Festskrift til Erling Ladewig Petersen* (red. C. Due-Nielsen), Odense 1994, s. 17-26.

Albrectsen, E.: Konger og krige: 700-1648. *Dansk udenrigspolitiks historie* 1 (red. C. Due-Nielsen, O. Feldbæk & N. Petersen), København 2006.

Andersen, H.H.: Vandt sig hele Danmark. *Skalk* nr. 2, 1985, s. 18-27.

Andersen, P.: *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslovgivning i 1200-tallets Europa*, Odense 2005.

Andrén, A.: Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia* 49, 1983, s. 31-76.

Bately, J.: Text and translation: the three parts of the known world and the geography of Europe north of the Danube according to Orosius' *Historiae* and its Old English version. *Ohthere's Voyages. A late 9*^{h}*-century account of voyages along the coasts of Norway and Denmark and its cultural context* (red. J. Bately & A. Englert), Roskilde 2007, s. 40-58.

Bärenfänger, R.: *Siedlungs- und Bestattungsplätze des 8. bis 10. Jahrhunderts in Niedersachsen und Bremen*. BAR International Series 398 i-ii, Oxford 1988.

Brather, S.: *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 30, Berlin & New York 2001.

Bredsdorff, P.: *Kortlægning og historiske studier. Et værktøj?*. Skrifter udgået af kulturhistorisk Afdeling Nr. 3, København 1973.

Brink, S.: Legal Assembly Sites in Early Scandinavia. *Assembly places and practices in medieval Europe* (red. A. Pantos & S. Semple), Dublin 2004, s. 205-216.

Brorsson, T.: The Slavonic Feldberg and Fresendorf Pottery in Scania, Sweden. *Centrality – Regionality. The Social Structure of Southern Sweden during the Iron Age* (red. L. Larson & B. Hårdh). Uppåkrastudier 7, Acta Archaeologica Lundensia Ser. in 8º no. 40, Lund 2003, s. 223-234.

Callmer, J.: Territory and Dominion in the Late Iron Age in Southern Scandinavia. *Regions and Reflections. In Honour of Märtha Strömberg* (red. K. Jennbert, L. Larsson, R. Petré & B. Wyszomirska-Werbart). Acta Archaeologica Lundensia Ser. in 8º no. 20, Lund 1991, s. 257-273.

Callmer, J.: Vikingatidens likarmada spännen. *Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra* (red. B. Hårdh), Uppåkra-

studier 2, Acta Archaeologica Lundensia Ser. in 8º no. 30, Lund 1999, 201–220.

Carlsson, A.: *Djurhuvudformiga spännen och gotländsk vikingatid*. Stockholm Studies in Archaeology 5, Stockholm 1983.

Christensen, A.E.*: Vikingetidens Danmark på oldhistorisk baggrund*. København 1969.

Draiby, B.: Arkitektur og bygningskunst i ældre vikingetid. *Hal og højsæde i vikingetid – et forslag til rekonstruktion af kongehallens arkitektur og indretning* (red. M. Rasmussen). Technical Report No. 5, Lejre 1999, s. 31-50.

Duczko, W.: *The filigree and granulation work of the Viking Period*, Birka V, Stockholm 1985.

Eisenschmidt, S.: *Grabfunde des 8. bis 11. Jahrhunderts zwischen Kongeå und Eider: zur Bestattungssitte der Wikingerzeit im südlichen Altdänemark*. Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 5, Neumünster 2004.

Ethelberg, P., N. Hardt, B. Poulsen & A.B. Sørensen (red.): *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, Vikingetid og Middelalder*. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 82, Haderslev 2003.

Fabech, C.: Skåne – et kulturelt og geografisk grænseland i yngre jernalder og i nutiden *Tor* 25, 1993, s. 201-245.

Fabech, C. & Ringtved, J. (red.).: *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*, Århus 1999.

Fenger, O.: *Kirker rejses alle vegne*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 4, København 1989.

Fenger, O.: Fra stammeret til statsbegreb. *Fra Stamme til Stat i Danmark 2 – Høvdingesamfund og Kongemagt* (red. P. Mortensen & B.M. Rasmussen). Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, Århus 1991, s. 289-296.

Feveile, C.: Tufstenskirkerne i Sydvestjylland – set i arkæologisk, handelshistorisk belysning. *By, Marsk og Geest* 8, 1996, s. 31-51.

Geary, P.J.: *The myth of nations – the medieval origins of Europe*, Princeton NJ 2002.

Gebers, W.: Ostseekeramik auf den dänischen Inseln. *Siedlungsforschungen auf den dänischen Inseln und im westlichen Ostseeraum* (red. H. Hinz), Kiel 1980, s. 139-180.

Gellner, E.: *Nations and Nationalism*, Oxford, UK & Cambridge, USA 1983.

Hansen, K. Møller & K. Buck Pedersen (red.): *Across the western Baltic. Proceeding from an archaeological conference in Vordingborg*, Vordingborg 2006.

Harck, O. & C. Lübke (red.): *Zwischen Reric und Bornhöved. Die Beziehungen zwischen den Dänen und ihren slawischen Nachbarn vom 9. bis ins 13. Jahrhundert*. Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa II, Stuttgart 2001.

Heijne, C. von: *Särpräglat : vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800-1130)*. Stockholm Studies in Archaeology 31, Stockholm 2004.

Helgesson, B.: *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner*. Uppåkrastudier 5. Acta Archaeologica Lundensia Ser. in 8º no. 38, Lund 2002.

Hermansson, L.: *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1000-talets Danmark*, Göteborg 2000.

Herrmann, J. (red.): *Die Slawen in Deutschland : Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert : ein Handbuch*, Berlin 1985.

Hvass, S.: Vorbasse. The Viking-age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica* 50, 1980, s. 137- 172.

Hyenstrand, Å.: *Arkeologisk regionindeling av Sverige*, Stockholm 1979.

Hårdh, B.: *Silver in the Viking Age. A Regional-Economic Study*. Acta Archaeologica Lundensia series in 8º no. 25, 1996.

Indruszewski, G.: Ships and Boats of the First Christian Millenium as Products of Cultural Exchange at the Northern Edge of Continental Europe. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern* LI, 2003, s. 321-337.

Jacobsson, B.: *Järnålderundersökningar i Sydsverige. Katalog för Skåne, Halland, Blekinge och Småland*, Lund 2000.

Jensen, A.-E. (red.): *Venner og Fjender. Dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder*, Næstved 2002.

Jensen, A.-E.: Baltic Ware and Slavic Settlements Bridge the Fehmarn Belt During the Viking Age and the Early Middle Ages. *Across the western Baltic. Proceeding from an archaeological conference in Vordingborg* (red. K. Møller Hansen & K. Buck Pedersen), Vordingborg 2006, s. 283-292.

Jørgensen, L.: Manor and Market at Lake Tissø in the Sixth to Eleventh Centuries. A Survey of the Danish »Productive« Sites. *Markets in Early Medieval Europe. Trading and »Productive« sites, 650-850* (red. T. Pestell & K. Ulmschneider), Macclesfield 2003, s. 175-207

Kempke, T.: *Starigard/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien II. Die Keramik des 8.-12. Jahrhunderts*. Offa-Bücher 53, Neumünster 1984.

Kleemann, J.: *Sachsen und Friesen im 8. und 9. Jahrhundert : eine archäologisch-historische Analyse der Grabfunde*. Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlung des Landesmuseums zu Hannover 50, Oldenburg 2002.

Kleiminger, H.U.: *Gravformer og gravskik i vikingetidens Danmark*. LAG 4, Højbjerg 1993.

Knudsen, S.Å.: Holsted overmark. *Arkæologiske udgravninger i Danmark* 1998, s. 224-225.

Kohl, P.H. & C. Fawcett: Archaeology in the service of the state. *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology* (red. P. L. Kohl & C. Fawcett), Cambridge 1995, s. 3-20.

Kristiansen, M. Svart: Arkæologiske undersøgelser af den middelalderlige landbebyggelse – metodiske problemer og prioriteringer i fortiden, nutiden og fremtiden. *Bol og By* 2003:1-2, s. 9-30.

Lund, N.: »Denemearc«, »Tanmarkar but« and »Tanmarkar ala«. *People and Places in Northern Europe 500-1600: Essays in honour of Peter Hayes Sawyer* (red. I. Wood & N. Lund), Woodbridge 1991, s. 161-169.

Lund, N.: *Lið, leding og landeværn hær og samfund i Danmark i ældre middelalder*, Roskilde 1996.

Lund, N.: Stormænd i sen vikingetid. *hikuin* 32, 2005, s. 49-54.

Lundquist, L. & E. Schaller Åhrberg (red.): *Med kunglig utsikt. Varla under järnålder och tidig medeltid. Arkeologiska undersökningar 1988-1993*, Kungsbacka 1997.

Lüdtke, H. & K. Schietzel (red.): *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa* 1-3, Neumünster 2001.

Mackeprang, M.: *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, København 1941.

Mackeprang, M.: *Jydske Granitportaler*, København 1948.

Madsen, H. J.: Vikingetidens keramik som historisk kilde. *Fra Stamme til Stat i Danmark 2 – Høvdingesamfund og Kongemagt* (red. P. Mortensen & B.M. Rasmussen). Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, Århus 1991, s. 217-234.

Madsen, H.J.: Pottery from the 8th-9th Centuries. *Ribe Excavations 1970-76* 5 (red. M. Bencard, A.K. Rasmussen & H.B. Madsen), Højbjerg 2004, s. 223-270.

Malmer, B.: *Nordiska mynt före år 1000*. Acta archaeologica Lundensia. Papers of the Lunds Universitets historiska Museum, Ser. in 8° No. 4, Bonn & Lund 1966.

Malmer, B.: Circulation of monetary silver in the Baltic Area during the Viking Age. *Society and trade in the Baltic during the Viking Age, Papers of the VIIth Visby Symposium* (red. S. Lindquist), Visby 1985, s. 185-194.

Meier, D.: *Die wikingerzeitliche Siedlung von Kosel (Kosel-West), Kreis Rendsburg-Eckernförde*. Angeln und Schwansen 3, Offa-Bücher 76, Neumünster 1994.

Mikkelsen, P, A.S.A. Moltsen & S.M. Sindbæk: Houses of good standing. An archaeological and archaeobotanic study of three houses from Tæbring, north-western Denmark, AD 600-1100. *Acta Archaeologica* (i tryk).

Nielsen, L.C.: Trelleborg. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1990, s. 105-178.

Nielsen, L.C.: Hedenskab og kristendom. Religionsskiftet afspejlet i vikingetidens grave. *Fra Stamme til Stat i Danmark 2 – Høvdingesamfund og Kongemagt* (red. P. Mortensen & B.M. Rasmussen). Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, Århus 1991, s. 245-267.

Näsman, U.: Danerne og det danske kongeriges opkomst : om forskningsprogrammet »Fra stamme til stat i Danmark«. *Kuml* 2006, s. 205-241.

Ohlsson, T.: The Löddeköpinge Investigations I. Settlement at Vikhögsvägen. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum*. New series 1, 1976, s. 58-161.

Olsen, A.-L. Haack: Af tørvehusets saga. *Skalk* nr. 4, 2005, s. 20-27.

Palm, R.: *Runor och regionalitet: studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*, Uppsala 1992.

Pedersen, A.: Weapons and riding gear in burials – evidence of military and social rank in 10th century Denmark?. *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD l-1300* (red. A. Nørgård Jørgensen & B. Clausen). Publications of the National Museum. Studies in Archaeology & History 2, København 1997.

Pedersen, A.: Prachtgräber des 10. Jahrhunderts in Südskandinavien. Tradition und Erneuerung. *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchszeit* (red. J. Henning), Mainz am Rhein 2002, s. 65–79.

Pedersen, A.: Dead Warriors in Living Memory – a study of Weapon Burial in Viking-Age Denmark, AD 800-1000, København *under udgivelse*.

Reynolds, S.: *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*, Oxford 1984.

Roesdahl, E.: *Danmarks vikingetid*, København 1980.

Roesdahl, E.: Denmark – a thousand years ago. *Europe around the year 1000* (Red. P. Urbańczyk), Warsaw 2001, s. 351-366.

Roesdahl, E.: Aristocratic burial in late Viking Age Denmark. *Herrschaft – Tod – Bestattung* (red. C. von Carnap-Bornheim, D. Krause & A. Wesse), Bonn 2006 (a), s. 169-183.

Roesdahl, E.: Jordfaste mindesmærker i Danmarks yngre vikingetid. *hikuin* 32, 2006 (b), s. 55-74.

Roslund, M.: *Gäster i huset: kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*, Lund 2001.

Schmidt, H.: *Vikingetidens byggeskik i Danmark*, Højbjerg 1999.

Selling, D.: *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*, Stockholm 1955.

Sindbæk, S.M.: *Ruter og rutinisering. Strukturationen af fjernudveksling i Nordeuropa ca. 700-1000* København 2005.

Sindbæk, S.M.: Networks and nodal points: the emergence of towns in Early Viking Age Scandinavia. *Antiquity* 81, 2007, s. 119-32.

Skov, H.: Hustyper i vikingetid og middelalder. *hikuin* 21, 1995, s. 139-162.

Skre, D.: The Skiringssal *Thing* site *Þjoðalyng, Kaupang in Skiringssal* (red. D. Skre), Århus 2007, s. 385-406.

Staecker, J.: *Rex regum et dominus dominorum die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden.* Lund studies in medieval archaeology, Stockholm 1999.

Steuer, H.: *Die Südsiedlung von Haithabu. Studien zur frühmittelalterlichen Keramik im Nordseeküstenbereich und in Schleswig-Holstein*, Die Ausgrabungen in Haithabu bd. 6, Neumünster 1974.

Stoumann, I.: Sædding. A Viking-age Village near Esbjerg. *Acta Archaeologica* 50, 1980, s. 95-118.

Svanberg, F.: *Decolonizing the Viking Age 1.* Acta Archaeologica Lundensia Series in 8º No. 43, Stockholm 2003a.

Svanberg, F.: *Death Rituals in South Scandinavia AD 800-1000. Decolonizing the Viking Age 2.* Acta Archaeologica Lundensia Series in 4º No. 24, Stockholm 2003b.

Söderberg, B.: Integrating Power. Some aspects of a Magnate's Farm and Presumed Central Place in Järrestad, South-East Scania. *Centrality – regionality. The social structure of southern Sweden during the Iron Age* (red. L. Larsson & B. Hårdh). Uppåkrastudier 7, Lund 2003, s. 283-310

Tegnér, M.: *Järnåldersundersökningar i Skåne. Katalog över arkeologiska undersökningar 1960-2000.* University of Lund, Institute of Archaeology – Report series nr. 91, Malmö 2005.

Tornbjerg, S.Å.: Toftegård ved Strøby. Arkæologiske udgravninger 1995-98 af en stormandsbebyggelse. *Køge Museum* 1997 (1998), s. 5-19.

Tornbjerg, S.Å.: Stevnsk stormandsgård fra sen jernalder og vikingetid. *Årbog for Historisk Samfund for Præstø Amt* 2000, s. 63-76.

Ulriksen, J.: *Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr.*, Roskilde 1998.

Waitz, G., (red.): *Rimbert. Vita Anskarii*, MGH Scriptores rerum Germanicarum 55, Hannover 1884.

Watt, M.: A Viking Age Settlement at Runegård (Grødby), Bornholm. *Journal of Danish Archaeology* 2, 1982 (1983), s. 137-148.

Watts, D.J.: *Six Degrees: The New Science of Networks*, London 2003.

Wickham, C.: *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean 400-800.* Oxford 2005.

Zachrisson, T.: The Odal and its Manifestations in the Landscape. *Current Swedish Archaeology* 2, 1994, s. 219-238.

Zeeberg, P. (over.): *Saxos Danmarks Historie*, København 2000.

Zimmermann, W. H.: Why was cattle-stalling introduced in prehistory. The significance of byre and stable and of outwintering. *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998* (red. C. Fabech &. J. Ringtved), Højbjerg 1999, s. 295-312.

Zoll-Adamikowa, H.: Gräberfelder des 8./9. - 11./11. Jhs. Mit skandinavischen Komponenten im slawischen Ostseeraum. *Sprawozdania Archeologiczne* XLIX, 1997, s. 9-18.

Øeby Nielsen, G.: Runesten og magt i Østjylland. *hikuin* 32, 2005, s. 105-124.